

Xalçanın üstündən asılan silah

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Culfa rayonunun Milax kəndində İrəndan gelmə olan rəhmətlilik Nağı əmi ilə erməni zülmünün nəsib etdiyi yetimciliyin böyüyen rəhmətlilik Sara xalanın özlərinə əllerinin qabarı ilə qurduqları evlərində 5 qız, 1 oğlan övladı böyükürdü. Onların bu yuvaları uzun illərə başa gəlmışdı. Çünkü bu yuva quşun dimdiyində bir-bir daşıdığı saman çöpü misali ilə qurulmuşdu. 6 uşaq, arxalarında atana, heç bir köməyi olmayan bu insanların yuvalarını ciyinlərində daşıqlarını çay daşlarını su yerinə alın tərəfləri ilə qaraşdırıldıqları palçıqla hər gün bir qarış ucaldan zəhmət əlləri qurmuşdu. Bu yoxsol yuvada ən bəhələ əşya divara vurulmuş nimdaş, amma ana yadigarı xalçanın üstündən asılmış silah idi. Bu silahi Sara xala həyatı hasasına əldə etmişdi. Onu göz bəbəyi kimi qoruyurdı. Bu silahi bir azərbaycanlı qadının göz bəbəyi kimi qorumasına sebəb amillər var idi. Bu qeyrətli qadına həyatda yaşıdları "sevdirmişdi" bu silahi. Onu hər gün yatağını açıb yatdığı yerde - başının üstündə asmasının, o silahın yerinin dəyişilməz olmasının səbəbi vardi.

Dəfərlərlə bu ailənin ehtiyacı yanmışdı, uşaqlardan ağır xəstələnəni olmuşdu, onu həyata qaytarmaq üçün pul lazım olmuşdu, lakin o silah həmin xalçanın üstündən endirilməmişdi, satılmamışdı. Çünkü Sara xala öz varlığını o silahda görürdü. Bir tək çörəyini o silaha görə rahat yeyirdi. Gecə səhərədək başının üstündən asılan o silaha görə gözünü yuma biliirdi. Uzun illər önce - 10-11 yaşında köksünə sıyıb özü ilə götürmüştü o silahı. O zaman ki, bu balaca qızçıqazın gözlerinin qarşısında gördükleri fonunda düşüncəsində qurtuluş yolu olmuşdu o silah. 10-11 yaşlı uşaqın ömürlük psixoloji sarsıntısına çevrilmişdi o silah. Üstündən uzun illərin keçməsinə baxmayaraq hələ də Sara xalanı 10-11 yaşına bağlayan xatirə idi o silah. Onun düşüncəsini didib-parçalayan, bu qadını rahat buraxmayan, azad yaşammasına engel tərəfdən, bir an görməsə, öle biləcəyi anlamına gələn hissələr o silahda gizli idi... Sara xalanın həyat tarixcəsi barədə mənə Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivində blokada ilə bağlı tədqiqat apararkən söhbət əsnasında arxivin eməkdaşı Zülfiiyyə xanım danışmışdı. Sara xala Zülfiiyyə xanımın heyat yoldaşının nənəsi imiş. Onlar uzun illər bir yerde yaşayırlar. Zülfiiyyə xanım bu qadının gelini hesab olunub. Ona elə öz anası kimi də qayğı göstərib. Yaşlı vaxtlarında onu yuyundurub. Zülfiiyyə xanım Sara xalanın bedənində çoxlu güllə yerləri gördüyündən deyir. Məlum olur ki....."Ananın bəxti qızına taxtdır", - deyirlər. Sara xalanın da taleyinə erməni xisətinin hər üzünü görən anasının bəxti taxt olmuşdu.

Ömrünün ayrı-ayrı dönenlərində bir neçə dəfə erməni zülmü ilə qarışmış, son mənzilinə də elə bu dünyadan bir ürek dolu erməni dağı-düyüni apardı bu qadın. Sara xalanın anası 1905-1907-ci illərdə qədim Zəngəzur mahalından ermənilər tərəfindən öz yurd-yuvalarından didergin salınaraq Naxçıvana pənah getirən ailələrdən birinin

övladı olub. Lakin sən demə, bu ailənin Naxçıvanda rahat yaşaması cəmi 9-10 il əkcəkmiş. Burada da ermənilər onları dinciliyini pozacaq, öz ezel Zəngəzur torpaqlarında olduğu kimi, burada-Naxçıvanda da onları rahat, sakit həyatının qənimine çevirilecekdir. Və o zaman cəmi 10-11 yaşlarında olan Sara xalanın gözlerinin önündəcə dəhşətlər, faciələr yaşanacaqmış. 1916-1918-ci illərdə necə ki, soydaşlarımız Ermənistandan-əzəli torpaqlarımızdan didergin salındılar, həmin proses Naxçıvanda da davam etdirildi. Burada yaşayan ermənilər de soyqırımlar tərəfdər, insanların qanını içirdilər. Culfanın Milax kəndində yaşayan insanlar da həmin dövrün erməni zülmüne məruz qalanlardan olmuşlar. O vaxt balaca Sara həmin faciələr içərisində tək-tük qalan, alına "hələ yaşamalısan" sözləri yazardılar. Ona elə öz anası kimi də qayğı göstərib. Yaşlı vaxtlarında onu yuyundurub. Zülfiiyyə xanım Sara xalanın bedənində çoxlu güllə yerləri gördüyündən deyir. Məlum olur ki....."Ananın bəxti qızına taxtdır", - deyirlər. Sara xalanın da taleyinə erməni xisətinin hər üzünü görən anasının bəxti taxt olmuşdu.

Bəlkə də təsadüfi bir hadisə baş vermesəydi, o da mağarada ölen yüzlərə insandan biri olacaqdı. Bu balaca qızçıqaz günlərə o mağarada ac, susuz qalmışdır. Anasının yanında oturub, onu yatmış hesab eden Sara "ana yatma, dur, dur, gedək evimizə. Niye mənə cavab vermisə?", - deməsine baxmayaraq anası hələ də uyuyurmuş. Sara belə düşünmüş ki, anası yatıb, yorgunluqdan yuxudan ayıla bilmir. Axi onlar zalim ermənilərin zülmü ilə dağdere dəlaşmışdır, axır bu mağara-

ya siğinmişdilar. Həmin vaxt Saranın siğindığı anasının susmuş cənəzəsi, bir də mağarada həyatını itirmiş insanların birinin yanından götürüb sinesinə sixdiyi həmin silah olmuşdu. O, nə anasının yanından uzaq durdur, nə də ki, sinesindəki silahı yeri qoyurdu. Onu göz qarşısında töredilən bu faciələrin fonunda yaşıdan, həyata bağlayan tek anasının hələ də yatdığını hesab edən düşüncələri, bir də həm özünü, həm də mağarada qanaxmadan dünyasını dəyişmiş və ağrından zarıyan yüzlərə yaralı insanın xilasını gördüyü, sinesinə sixdiyi silah idi. Ermənilərin bir yandan, yerli əhalidən sağ qalanların isə bir yandan axtardığı didergin insanlar əksəriyyəti artıq dünyalarını dəyişmişdilər. Sara isə axşamüstünün toranında qorxa-qorxa mağaradan çıxıb yaxınlıqda su tapmaq, anasına getirmek, "bəlkə su içirsem oyanar", - düşünəcəsi ilə bayırda çıxanda onu kənlilərindən biri görür. Sara ilə mağaraya qayıdır, buradakı fəlakəti görür. Kəndə xəbər aparır, gecə ilə gəlib insanları buradan daşıyıb dəfn edirlər, yaralıları evlərde gizlədirler. Qohumlarının əksəriyyətini itirən Saranı isə günlərdir ana-bacısını axtaran, bacısından cəmi iki yaş böyük olan qardaşı Qəzənfərə verirlər.

Tarixin bütün dönenlərində düşməni yerində oturtmayı bacaran Naxçıvanlılar bu dəfə də düşmənə qarşı mübarizə aparmışlar. İtkiləri, yaralıları, dağilan evləri-əşikləri sayız şəkildə olsa da, kəndlərini tərk etməmiş, orada qapılarının ağızına yerləşdirilmiş ermənilərlə yənə də birlikdə yaşamışlar. Dəfərlər töredilən belə hadisələr, torpaqsız ermə-

Azərbaycan
Respublikasının
Medianın İnkişafı
Agentliyi

*Yazı Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə
"Müzəffər Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə
44 günlük "Vətən Müharibəsi"ndə qazanılmış
tarixi qələbə, Ermənistan tərəfindən
törədilmiş sübh və insanlıq əleyhinə cinayətlər,
habələ müharibə cinayətləri ilə bağlı həqiqət-
lərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması"
istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb*

nilərin fitnə-fəsadı dözülməz olsa da, sovet imperiyasının həyata keçirdiyi Pyotrdanqalma siyasetin məhiyyəti mehz beleş idi: ermənilər Azərbaycan torpaqlarına yerləşdirilməli, onlarla birlikdə yaşamalı, zaman gəldikdə isə azərbaycanlılara qarşı torpaq iddialarında olmalı, "bura bizimdir, çıxın buradan", - demeli, qan tökməli idilər. Tarixe nəzər salsaq, XIX əsrde haradan gətirildikləri bilinməyən bu nankor tayfanın torpaqlarımıza yerləşdirilməsi ilə hər 10-15 ildən bir belə soyqırımlarla qarşılaşa bilirik. Tək Naxçıvanda yox, Azərbaycanımızın digər bölgələrində də zaman-zaman minlərlə azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, evləri talan edilərək yurd-yuvasından dərgin salınmışlar. 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Bakı, Şamaxı, Quba, Lənkəran və digər ərazilərdə erməni qəddarları 50 min azərbaycanlı qətlə yetirmiş, 10 minlərlə insanı öz torpaqlarından qovmuşdular. Təkcə Bakıda 14 min, Zəngəzur qəzasında 3257 kişi, 2276 qadın, 2196 uşaq öldürülmüşdü. 1061 kişi, 799 qadın, 485 uşaq yaralanmışdır. Umumi yaralananların sayı 10 min 68 nefərə çatmışdır. 1992-ci ilde növbəti dəhşətli soyqırım aktı isə Xocalıda töredildi. İnsanlar qışın bıçaq kimi kəsdiyi 26 fevral gecəsində dağlara üz tutdular. Güllələndilər, səpələndilər düzlərə. Gözləri qandan doymayan düşmən ölenlərin cənəzəsinə qarşı vəhşilik töredti: əlləri, ayaqları kəsilidi, gözləri çıxarıldı, dəriləri soyuldu. Azərbaycan müstəqilliyini bərpə etdib dövlətçilik ənənələrinə yenidən qayıtdıqdan sonra öz tarixi keçmişəsi siyasi qiymət vermək istiqamətində də bir sıra addımlar atmışdır.

Bu sahədə ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri olmuşdur. 1998-ci il 26 mart tarixli "31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı haqqında" Fərmanı azərbaycanlılara qarşı 1918-ci il mart hadisələri zamanı töredilmiş vəhşiliklərin üzə çıxarılmışında mühüm rol oynamışdır. Eyni zamanda baş vermiş hadisələrə həqiqi qiymətin verilməsində mühüm siyasi, hüquqi və tarixi sənəddir. Bu sənədlə ilk dəfə olaraq XX əsrde mərhələlərle 1905-1907, 1918-1920, 1948-1953, 1988-1993-cü illərdə azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilmiş qırğınların rəsmi olaraq xronikası qeyd edilir və bütün Cənubi Qafqazda azərbaycanlı əhaliyə qarşı etnik düşməncilik siyasetinin kökləri göstərilir.

Həmin müdhiş hadisənin baş verdiyi günler Milax kəndində yüz-

Ardı Səh. 15

Əvvəli Səh. 14

Sara xalçanın üstündən asılan silahı o günə saxlayırdı ki, 11 yaşında qarşılaşdığı hadisə ilə bir dəha qarşılaşarsa, öz əlleri ilə qızlarını öldürəcəkdi, onların düşmənin əlinə keçməsinə izn verməyəcəkdi. O silah bir həyatın keşməkəsərindən keçən Saranın simasında bütün azərbaycanlı qadınların məfkurəsi, namusunu, mənliyini düşməndən qorumaq, müdafiəsi idi. Sara kimi minlərlə qadınlarımız öz əlleri ilə qızlarını boğub öldürərdilər, lakin düşmənin əlinə keçməsinə razı olmazdılardı. Həyatın, taleyin Saraya bəxş etdiyi 5 qız övladının da xilası onun özünün illerdə bəri böyük bir psixoloji qorxu içərisində yaşadığı günlərdə ümidi olan həmin silah idi...

İller ötürdü... Sara xalanın xalça üzerinde ağır-əziz tutduğu silah elə oradanca asılı qalmaqdı idi. Çünkü hələ ki, ermənilər yerlərində oturdulmuşdular. Sara xalanın qızları isə bir-birinin ardına öz yuvalarına ucuрудular. Oğlunu da evləndirmişdi, gəlinini də getirmişdi. Lakin həmin silaha əl dəymemişdi: o yerindəcə asılı qalmışdı... Sara xala isə hələ də yatağını o silahın altında açırdı. O silahın altında, o yatağın içərisində Sara xala qocalıb ahiliq yaşına çatmışdı. Bəlkə bu da bir alın yazısı imiş ki, Sara xala 1918-ci ildən düz 70 il sonra - 1988-ci ilde yenidən ermənilərin torpaq iddialarının, düşmənin dəyişməz xisətinin yenidən şahidi olacaqmış. Sara xala o illər hər dəfə sərhədlərimizdə baş verən hadisələri eşitdikcə iller öncəye qayıdır, başlarına getirilən hadisələri bir-bir xatırlayır və dərin bir köks ötürürdü. Bəlkə de Sara xala hələ uzun illər yaşaya-caqqı, 88-90-ci illərin hadisələri olmasaydı. Kim bilir, bəlkə də onun ömrünü elə uşaqlıqdan içine sığdır-

Xalçanın üstündən asılan silah

dığı müdhiş bir qorxu qurd kimi gəmirməyə başlamışdı. Onun birdən-birə yatağa düşməsi içəne gömdüyü bu qorxu deyildimi?...

1988-ci ildən başlayaraq Azərbaycan yenidən ağır günlərini yasaşağa başladı. Naxçıvan 1989-cu ildən başlayaraq ermənilər tərefindən dəmiryolunun dayandırılması ilə qısalı-uzunlu zaman kəsikləri ilə blokadaya alındı. Bunun ardınca ərazilərindən keçərək Naxçıvana gələn elektrik enerjisinin, qaz xəttinin dağıdılması ilə təbii qaz, elektrik enerjisi tamamilə dayandırıldı. Artıq 1991-ci ilə - Sara xalanın ömrünün son günlərinə Naxçıvan tamamilə blokadaya alınmışdı. Həmin ağır illərdə bu yaşlı qadının nazıncı çəkmək onun hər bir övladının, nəvələrinin üzərinə düşürdü. Zülfiyyə xanım da yoldaşının nənəsinin qayığını çəkənlərden olub. O zaman kəndlərimiz daha şəraitsiz şəraitdə olduğu üçün Zülfiyyə xanımgıl Sara xalanı Naxçıvan şəhərindəki evlərinə getirmişdilər. Lakin günler ötdükcə şəhərdə veziyət kənddən də ağır olurdu... Zülfiyyə xanım o günləri göz yaşları ilə xatırlayı: uşaqlar balaca idi, yoldaşım işə gedidi. Qayınatam, qayınanam yaşlı idilər. Sara xala da ki, xəstə-yataqda. Çörək dalınca mən getməli olurdum. Elə olurdu ki, evdən o başdan - saat 6-da çıxdırm, güñorta - nahar vaxtına ancaq evə gəlib çatırdı. Növbədə olan insan sırasının ucu-bucağı yox idi. Kəndlərən də camaat axışib çörək al-

maq üçün şəhərə gəlirdilər. Çünkü kəndlərdə təndir salıb çörək bişirmək mümkün deyildi. O mənada ki, nə satışda un var idi, nə də kəndlərdə bir təndiri isidib çörək bişirmək veziyətinə getirmek üçün yanacaq. Buna görə də eli qoynunda qalmışdı insanların. Nə edəcəkləri ni bilmirdilər. Çörək alıb qayıdırdım evə. Baxırdım ki, əl yumağında ovuc su yoxdur. Vedrələri götürüb gedirdim çeşməyə. Bəlkə 10 dəfə, 15 dəfə gedib-gəlirdim. Həmişə blokadadan o ağır illərini xatırlayanda məni düşündürən bir məsələ olur - o illərin qış fəslə. İlahi, adam dəhşətə gəlir o qışları xatırlayanda. Bilmirəm, necə izah edim, təsvir edim o qışları. O qədər də qar yağırdımı, şaxta olardımı? Həqiqətən də son illər iqlim dəyişikliyi baş verib. İndi kimə 90-ci illərin qışı haqqında danışsaq, vallah inanmazlar.

Çünkü son illər qış ayları çox mülayim keçir. Ancaq o illərdə kütçələrdə 15-20 santimetr buzun üzərində hərəkət edirdik. Evlərin şiferlərindən buz baltaları sallanırdı. Elə ki, noyabr girdi, bir dəfə qar yağıdı, vəssalam, həyat dayanırdı, düz marta qədər. Bütün su, kanalizasiya sistemi donurdu. İnsanlar, xüsusi də qadınlar olmazın çətinlikləri ilə üzləşməli olurdular. Daşıduğumuz suları evdə işlədəndən sonra onları bir də vedrə-vedrə bayırda daşıyır-dıq. Su daşıyanda əllərim donub hissəyini itirirdi. Eve gəlirdim, bir isti yox idi ki, əlini tutub isidəsən. Məcbur əllərini qoynuna qoyurdun. Düz bir saata donu açılırdı. Evlər

də buz kimi idi. Daimi yanar yox idi. Bu gün tapdinsa bir şey, yanaqçıdı, tapmadınsa, soyuqda oturmağa mehkim idin. Əvvəller odun, çör-cöp tapıb sobanı alışdırıldıq. Sonrakı qışlarda artıq o da qalmışdı. Çünkü insanlar hamısı soyuqla mübarizə aparırdılar. Sonrakı illər camaata neft, salyarka normaları verilməyə başlandı. Allahım, o növbələri xatırlamaq nə qədər dəhşətlidir. Saatlarla talon əlində soyuq havada, ayaq üstündə dayanımlı idin ki, 5-10 litr yanacaq ala biləsen. Yaxşı aldin, bunu maşın-kada yandırıb yemək hazırlayanın, sobada yandırıb evi isidəsən?.. Bax o norma ilə bunun hansını etmək isə bir başqa dərd idi. Sonralar artıq mağazalarda baha qiymətə olسا da, un tapılırdı. Elektrik xətləri o qədər yüklenirdi ki, bir də görürdün ki, axşamdan yüksək gərginlikli xətlərdə qeza baş verib, səhər qədər təmir edilməyib.

Deməli, həmin gün mağazalar-da çörək də olmayıacaqdı. Məcbur qalıb, həyətdə sacda çörək bişirməli olurdı. Bu mənim üçün çox ağır idi. Çünkü köməyim yox idi. Böyük oğlum nə qədər əziyyət çəkdiyimi gördü. Bir gün sacın başında kündələri bir-bir açıb bişirək, oğlum gəldi, bir xeyli baxandan sonra qalxb evə getdi. Bir azdan Əlində bir adyalla qayıtdı. Həmin adyali çəpər qonşumuz səmtə ağacların budaqlarına bağladı, dedi ki, ana, qoy heç kim görməsin, sənə kömək edəcəm. Həmin gündən sonra o mənim köməkçime əvvirl-

di. Mən açdım, o sacın üstündə bışırıcı. İşim xeyli yüngülləşdi.

O günlərin hansını deyəsən, hansını saxlayasən axı. Dərd bir idi, iki idi? Ətrafda problemlə olmayan heç nə yox idi. Getsin o günlər, bir də dönməsin, Allah bizlərə o günləri bir də nəsib eləməsin.

Bələcə, Zülfiyyə xanım bu qədər ailə qayğıları məngənəsində uzaq məsafədən su daşıyb, onu min əziyyətlə qızdırıb. Sara xalanı yuyunduranda görmüşdə onun bədənindəki gullə yaralarını. Elə bu yaralar da onun Sara xaladan dillədiyi bir həyat hekayesinin başlangıcı olmuşdur ki, Zülfiyyə xanımla ani bir söhbətim zamanı bu həyat hekayəsi yenidən çözüllerək qəhrəman bir azərbaycanlı qadının timsalında erməni xisətinin yeni bir sehifəsi ilə tanışlığıma vəsilə oldu. Unudulmayacaq bir sehifə... Bu yazi vasitəsilə genc nəsilləre çatdırılacaq, onları əsla dəyişilməyən erməni xisətinə hər zaman hazırlıqlı olmağa çağırın bir sehifə...

Sara xalanın xalçasının üstündən asıldığı silahın mahiyyəti ruhumuza həpmalıdır. Onu məhz anasının əlləri ilə ilmə-ilmə toxuduğu xalçanın üstündən asmasının, bir ömür gözü nə onündə saxlamasının, yatağını o xalçanın və o silahın altında açmasının səbəblərini ruhumuza yazmalıyıq. Axıdilan qanların, ömrü yarımcı qalmış uşaqların, həyatına didərginlik, köçkünlük yazılmış soydaşlarımızın, arzuları torpağa kömürlən şəhidlərimizin, evində, həyətdən gündəlik həyatını yaşayan, işi-güçü ilə maşğul olan günahsız insanların qətləməni, zaman-zaman Azərbaycanımızdan qoparılan Vətənə həsət torpaqlarımızın nələsi hekk olunmalıdır məfkurəmizə... Unutmamalıq, unutmağa haqqımız yoxdur...

Mətanət Məmmədova